

Kapitoly z historie

Začátky a konce Masarykovy ligy proti tuberkulóze – I. díl

Milan Kubín

Masarykova liga proti tuberkulóze (MLPT, Liga) vznikla několik dní po návratu T. G. Masaryka do vlasti (1918) z nadšení a vůle lékařů celé tehdejší hierarchie české medicíny, státníků, politiků i veřejných činitelů různých směrů a vyznání. V této době umíralo v Československu na tuberkulózu (TBC) více než 35 000 osob ročně, tj. 260 na 100 000 obyvatel (1920) a úmrtnost na TBC byla v ČSR téměř třikrát vyšší než v některých západoevropských státech. Údaje o nemocnosti neexistovaly, neboť nebylo povinné hlášení. Boj proti TBC narážel nejen na nedostatek finančních prostředků, ale také na nízkou kulturní a ekonomickou úroveň ohrožené populace a v neposlední míře i na nedostatek odborných lékařů (Jedlička 1932; Křivinka 1981). Liga vyzvedla problém TBC jako nejtěživější důsledek válečného strádání a poválečných obtíží a spojila pod prestižním názvem dřívější roztržité aktivity protituberkulózního boje v Českých zemích. Od počátku cílil svůj program i na Slovensko a Podkarpatskou Rus, kde byl problém TBC ještě závažnější. Liga byla nevládní organizací humanitárního charakteru s význačnou medicínskou složkou a vedle obrovského potenciálu tisíců nadšených spolupracovníků disponovala také vysokými finančními prostředky, které dovolovaly systematické budování sítě dispenzářů, podporu lůžkových zařízení, rozvíjení sociální péče o nemocné a jejich rodiny a preventivní akce u dětí a mladistvých ohrožených TBC nákazou. Byla neodmyslitelnou součástí protituberkulózního boje První československé republiky a se ctí obstála také v období Protektorátu, kdy utrpěla ztrátami životů celé řady svých vedoucích i řadových pracovníků odvetou za účast na protinacistickém odboji (Ježdík 1925; Křivinka 1981).

Založení MLPT a její činnost v období První republiky československé

První úvahy vedoucí posléze k založení Ligy probíhaly bezprostředně po vzniku samostatné Československé republiky v neformálním kroužku venkovských lékařů za vedení MUDr. F. Hamzy (1868–1930), zakladatele léčebny dětské TBC v Luži-Košumberku a pozdějšího profesora sociálního lékařství brněnské lékařské fakulty. K několika kolegům-lékařům této skupiny se záhy připojili profesori pražské lékařské fakulty I. Honl, F. Procházka a A. Veselý a návrh na „utvoření ligy všeho lidu, která by bojovala proti TBC“ vypracovaný F. Hamzou byl s žádostí o podporu zaslán Ministerstvu zdravotnictví ČSR, Ústřední jednotě čs. lékařů, Pražskému fyzikátu a vybraným reprezentantům-profesorům pražské lékařské fakulty.

U všech našli podporu a pochopení, stejně jako u tehdejších význačných veřejných a politických osobností, jako např. u R. Berana, V. Klofáče, A. Masarykové, P. Šámala a opata M. Zavorala (Hamza 1925). Vlastním zakladatelem Ligy se stal dr. Č. Ježdík, praktický lékař z Hlinska, kterého v prosinci 1918 vyzvala Ústřední jednota čs. lékařů, aby tlumočil prezidentu T. G. Masarykovi některé zdravotnicko-sociální problémy mladé republiky. Jako jeho žák a obdivovatel z předválečné doby vypracoval návrh organizace Ligy a při audienci dosáhl souhlasu prezidentova, aby tato instituce nesla jméno Masarykovo. Prezident T. G. Masaryk se zmínil o problematice TBC krátce nato při novoročním projevu: „Byli u mě lékaři a sdělují, jaký rozmach učinila tuberkulóza následkem války. Budeme s veškerým úsilím proti této chorobě i proti všem zhoubám národa bojovati“. Boj proti

TBC podpořil také velkorysími finančními dary: do začátků věnoval Lize 50 000 francouzských franků (265 000 Kč) a dalších 500 000 Kč při oslavách svých sedmdesátin, při své návštěvě sanatoria na Pleši dal na vybudování lupózního ústavu 100 000 Kč, značný finanční dar věnoval také spolku Humanita při své návštěvě sanatoria v Prosečnici a s velkým darem pamatoval i na Pražský německý protituberkulózní spolek; prezidentská kancelář poskytovala finanční dary i některým vážně nemocným, kteří se se svými žádostmi o podporu obraceli přímo na prezidenta republiky (Břeský 1920; Křivinka 1981).

Faktickým začátkem existence MLPT se stala ustanovující valná hromada konaná 12. července 1919, na které bylo zvoleno předsednictvo celostátního ústředního výboru. Předsedou se stal MUDr. F. Malínský, prezident Živnostenské banky a dalšími členy byli zvoleni např. poslankyně Landová-Štychová, spisovatel J. S. Machar a dalších 16 osobností veřejného života včetně několika lékařů. Generálním tajemníkem Ligy byl zvolen MUDr. E. Břeský, který ve vedoucích funkcích Ligy vytrval až do jejího zrušení v roce 1950. V současně zvoleném zemském výboru figuroval jako předseda MUDr. Č. Ježdík a mezi jeho členy byla např. spisovatelka M. Majerová a dalších devět osobností. Autonomní součástí Ligy se stal Český zemský spolek pro nemocné plicními chorobami pro léčebny na Pleši a v Žamberku.

V prvním pololetí po svém založení disponovala Liga vlastním jměním ve výši téměř 700 000 Kč, které převážně pocházelo z darů a dobrovolných sbírek (Národní archiv). Nejprve sídlila na Pražském Novém Městě, ul. Spálená 12 (nynější městská poliklinika), záhy však zakoupila pro své ústředí vlastní

budovu v Praze 3, na Malé Straně, Štefánikovo náměstí 602 (dnešní náměstí Kinských, budova banky Wüstenrot; obr. č. 1).

MLPT byla spolupořadatelkou 1. československého vědeckého protituberkulózního sjezdu, který uspořádal Československý vědecký spolek proti tuberkulóze v Praze 19.–21. května 1923 (Horák et al. 1923). Jeho cílem byla manifestace pokroku a vyspělosti české vědy v bádání o TBC a utužení vzájemných styků vědeckých pracovníků. Sjezd probíhal formou plenárních zasedání a jednání v sekcích a zúčastnilo se jej asi 380 pracovníků, řada čestných hostů, slavnostních řečníků a reprezentantů domácích i zahraničních institucí. Jeho součástí byla i odborná výstava věnovaná vědeckým poznatkům a popularizaci boje proti TBC, dále také zájezd účastníků do léčebny TBC v Prosečnici a 2. valný sjezd MLPT. Více než sto referátů přednesených většinou domácími autory dokumentovalo tehdejší stav boje proti TBC. Sjezdový sborník vydaný ve výborné polygrafické úpravě prezentoval neobyčejně širokou oblast probírané tematiky. Na úseku etiopatogeneze TBC to byly např. studie o vlivu dědičnosti, o patofyziologii dýchání při experimentální TBC, o úloze konstitučních biotypů při vývoji TBC, o vlivech klimatu na průběh TBC aj. Na úseku terapie byly publikovány vedle zkušeností s kolapsoterapií také konzervativní léčebné přístupy, např. fototerapie, dechová rehabilitace, tzv. specifická léčba tuberkulinem, vakcinace nepatogenními mykobakteriemi aj. Sociálně-zdravotní tematika byla redigována dr. E. Břeským, generálním tajemníkem Ligy. Referáty pojednávaly především o úkolech a organizačních problémech MLPT, o vlivech první světové války na TBC, o profylaxi TBC u dětí, o indikacích k sanatorní léčbě, pracovní terapii v léčebnách, o požadavku přijetí protituberkulózního zákona, a o „sociální terapii“, tj. např. o finančních příspěvcích na léčbu nemocných, o preventivních prohlídkách, letních táborech a zotavovacích pro ohroženou mládež apod.

V roce 1925 zhodnotila Liga prvních pět let své existence obsáhlým výčtem svých dosavadních aktivit, jejichž přehled uvádíme ve stručném výběru (Jubilejní 1919–1925). V tomto období bylo zřízeno celkem 193 místních, okresních, resp. krajských „odborů“, jejichž činnost byla průběžně hodnocena na výročních sjezdech a publikována v odborném i občanském tisku. Pokusy o spolupráci s německým *Landeshilfsverein für Lungenkranke* vyzněly však neúspěšně a naopak, německé spolky utvořily samostatný *Gesamtverband für Lungenkranke*, který kontakty s MLPT neudržoval. Byl vydáván Věstník MLPT, v edici odborných publikací vycházely odborné příručky, ve stotisícových nákladech byly vydány propagační letáky a plakáty, byly organizovány putovní výstavy, pracovníci Ligy přednesli více než 1 000 výchovných přednášek provázených diapositivami a byl vytvořen také první český šestidílný výukový film o TBC. Pro odborné pracovníky oboru TBC byly organizovány odborné kurzy a pro školení sester a sociálních pracovníků byla pořádána odborná školení. Liga rozvíjela mezinárodní spolupráci – stala se členem Mezinárodní unie proti TBC v Paříži, její reprezentanti se účastnili světových kongresů v Bruselu a v Lausanne, byly navázány kontakty s americkou asociací pro TBC a dalšími zahraničními společnostmi a Liga také zprostředkovala účast spolupracujících

Obrázek archiv autora

Obr. č. 1: Sídlo ústředního výboru Masarykovy ligy proti tuberkulóze v Praze 1, Malá Strana, náměstí Kinských

lékařů na odborných kurzech a stážích v zahraničí. V prvních pěti letech své existence hospodařila s celkovým příjmem 15 000 000 Kč, z něhož bylo vydáno na organizaci a propagaci asi 2 000 000 Kč, na provoz stanic 3 200 000 Kč, na podporu péče o nemocné a provoz léčebných ústavů 6 000 000 Kč a na vlastní provoz 2 200 000 Kč.

V dalších letech pokračovaly aktivity MLPT ve třech hlavních směrech, soustředěných v praxi v terénních, zpravidla okresních stanicích, tj. dispenzářích koordinovaných krajskými, tj. zemskými odbory a ústředím Ligy: a) činnost propagačně výchovná, b) péče o nemocné a c) prevence TBC infekce, především u ohrožených jedinců. Ke komplexnímu plnění potřeb boje proti TBC požadovala Liga přijetí protituberkulózního zákona, jehož návrh připravila pracovní komise Ligy a nezávisle také německý protituberkulózní spolek (Procházka 1926; Šimek 1927) Na úseku specifické prevence se objevila BCG vakcína, která byla již připravována ve Státním zdravotním ústavu z kmene získaného od Calmetta, ale její uvedení do praxe nepřekonal zatím stadium úvah a pochybností o její účinnosti a stabilní avirulenci (Honl 1927; Věšín 1927).

Rok 1937 byl posledním, kdy Liga mohla ještě hodnotit pod jménem T. G. Masaryka činnost na celém území Československa. Byla všeobecně uznávána jako vedoucí složka boje proti TBC, jejíž úspěchy mohly být dokumentovány mj. významným poklesem úmrtnosti z 60 000 zemřelých v roce 1918 na 19 613 v roce 1939, tj. z 360 na 129 na 100 000 obyvatel (Výroční zpráva MLPT 1937). Tyto hodnoty, z dnešního pohledu hrozné, byly však dvojnásobné ve srovnání se stejnými ukazateli většiny vyspělých západoevropských států. Liga se opírala o práci svých více než 300 okresních a místních odborů – 131 v Čechách, 74 v zemi Moravskoslezské,

79 na Slovensku a 18 na Podkarpatské Rusi. V polovině těchto odborů byly poradny – dispenzáře, jejichž provoz si vyžádal celkové náklady 2 455 000 Kč. Z prostředků Ligy byly také mj. kryty náklady na léčbu nemocných ve výši více než 90 000 Kč, na pobyt ohrožených dětí v prázdninových osadách bylo vynaloženo více než 200 000 Kč a na umístování dětí přímo ohrožených TBC rodičů do venkovských rodin podle Granchera 78 000 Kč.

Publikační činnost MLPT

Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze vycházel od roku 1920 jako měsíčník za redakčního vedení dr. F. Hamzy, tehdejšího odborového přednosty ministerstva zdravotnictví a dr. Břeského, generálního tajemníka Ligy. Roční předplatné bylo 5 Kč, jednotlivá čísla stála 50 haléřů. Byl určen především pro členy a příznivce MLPT a vedle populárně vědeckých informací o TBC přinášel také informace o činnosti ústředí i místních odborů Ligy a měl i dětský koutek vedený spisovatelkou M. Majerovou.

Úvodní článek prvního ročníku z pera F. Hamzy se nesl v duchu tehdejšího humanitárního přístupu k řešení problému TBC a zdůrazňoval zejména „nová přikázání lásky – zdravotní služby sociální a péči o ohrožené i o nemocné, zvláště pak o děti a těžce nemocné“. Ve *Věstníku* publikovali vedle vedoucích osobností české lékařské vědy také venkovští praktičtí lékaři i spolupracovníci z nelékařských oborů i laici. V prvních číslech např. nacházíme úvodní programové články profesorů L. Syllaby, E. Maixnera, F. Procházky a K. Hynka, souborný referát o vědeckém základu moderního boje proti TBC od tehdejšího asistenta Syllabovy kliniky a pozdějšího profesora J. Jedličky a také články venkovských lékařů J. Lukeše, Č. Ježdíka, aj. Do dětského koutku napsala M. Majerová emotivní článek o úmrtí synka českých emigrantů v Americe na TBC jako důsledku neuvážené touhy po zbohatnutí a poslankyně národního shromáždění L. Landová-Štychová přispěla úvahou o budoucnosti dětí ohrožených nedostatečnou hygienou v rodinách. V organizační části nacházíme výčet aktivit MLPT za první měsíce její existence a finanční rozvahu, podle které mohla Liga v tomto krátkém období disponovat rozpočtem ve výši téměř 700 000 Kč. Největší měrou se na něm podílely peněžité dary prezidenta T. G. Masaryka a jiných dárců a členské příspěvky, menší měrou pak veřejné sbírky. V inzertní části byly mj. zveřejněny podmínky k přijímání nemocných do léčeben Na Pleši a v Žamberku s udáním denní taxy ve výši 15 Kč v třetí, 30 Kč v druhé a 50 Kč v první třídě.

Počínaje rokem 1930 změnil *Věstník* svůj název a pokračoval jako časopis *Boj proti tuberkulóze* pod vedením dr. J. Včeláka, prof. B. Eiselta, dr. E. Břeského a dr. F. Skalníka. Jeho ediční charakter se příliš nezměnil a byl cílen nejen „na vše, co souviselo s celostátní protituberkulózní činností, ale i na ostatní sociálně zdravotní akce směřující ke zdravému životu.“ Časopis vycházel desetkrát ročně, jednotlivá čísla měla 20 stran a roční předplatné bylo 10 Kč. Úvodní články obvykle referovaly o aktuální problematice TBC v ČSR i ve světě. Odborná sdělení uváděla často referáty vedoucích pracovníků přednesené na konferencích, výukové referáty

postgraduálního charakteru nebo metodické pokyny z oboru ftiizeologie. Na rozdíl od *Rozhledů* v tuberkulóze, které přerušily svou kontinuitu v období válečných let 1944–45, vycházel *Boj nepřetržitě* až do ukončení činnosti Ligy v roce 1950. Časopis měl dobrou polygrafickou úroveň a jeho předplatné bylo v poválečných letech pro členy Čs. pneumologické a ftiizeologické společnosti součástí členských příspěvků, které tehdy činily 150 Kčs ročně.

Rozhledy v tuberkulóze, jeden z prvních českých odborných lékařských časopisů, byly založeny v roce 1939 nejprve jako vědecká příloha *Věstníku* MLPT a počínaje druhým ročníkem jako samostatný časopis Ligy. Prvním redaktorem byl doc. J. Skládal, pozdější profesor normální a patologické fyziologie 3. LF UK, po jehož odchodu do emigrace jej vystřídal ve vedení časopisu dr. S. Sobek, první ředitel léčebny ve Vyšných Hágách, za účast na Heydrichově atentátu popravený v roce 1942 nacisty. V programovém prohlášení prvního ročníku *Rozhledů* (tj. po ztrátě pohraničních území v důsledku mnichovského diktátu a osamostatnění Slovenska) byly připomenuty „nynější hranice našeho bývalého území, kdy je zvláště naléhavým úkolem péče o zdraví každého občana“. Podnětem k vzniku časopisu byly podle tohoto prohlášení zkušenosti s bojem proti TBC během válečných let, vznik nemocenského pojištění, rozmach ústavní konzervativní i chirurgické léčby TBC v celé řadě léčeben a nemocničních oddělení, založení univerzitního ústavu pro výzkum TBC a rozvoj preventivních metod v boji proti TBC. V prvních ročnících *Rozhledů* byla publikována sdělení autorů spolupracujících oborů pojednávajících např. o diabetu při TBC, o plicních atelaktázách, o TBC revmatismu aj. Z vlastní ftiizeologické tematiky uvedme např. poslechovou diagnostiku plicních afekcí metodou úsečného výdechu a fyziopatologii cvalového plicního rytmu (J. Skládal), o úkolech nemocničních oddělení pro TBC (J. Jedlička a V. Tolar). O zkušenostech s tehdy novými vyšetřovacími a léčebnými technikami referovali např. R. Křivinka (stratigrafie a vrstvává fotografie), V. Tolar a V. Pejše (štíťová fotografie), V. Raclavský a E. Jančík (Monaldiho drenáž), E. Graubner (tuberkulinové testy), F. Patočka (mykobakteriologická vyšetření) aj. Časopis měl velmi dobrou polygrafickou úroveň a publikované příspěvky byly doprovázeny dokonalými reprodukcemi RTG snímků i makroskopických preparátů.

Ve válečných letech 1943–1945 bylo vydávání *Rozhledů* násilně zastaveno a obnoveno v roce 1945 pod opětným vedením jejich prvního vedoucího redaktora J. Skládala, který se vrátil z emigrace přes Sovětský svaz jako pověřenec vlády ČSR pro zdravotnictví (Redakce 1946). Tematika prvních poválečných ročníků *Rozhledů* navazovala na předválečnou a protektorátní problematiku boje proti TBC a prezentovala zkušenosti domácích autorů zejména v oblasti zobrazovacích metod a chirurgických technik kolapsoterapie TBC.

V ročníku 1948 byly publikovány první zprávy o etiotropní léčbě TBC streptomycinem přednesené na konferenci Mezinárodní unie proti TBC v Paříži v červenci 1947; první zkušenosti domácích autorů s léčbou streptomycinem vyšly v *Rozhledech* v následujícím roce. Od roku 1947

Obr. č. 2: Náborové plakáty Masarykovy ligy proti tuberkulóze z období Protektorátu Čechy a Morava

se na vydávání Rozhledů podílela společně s Ligou také Čs. společnost pneumologická a ftiseologická, která poskytovala Rozhledy i Boj proti tuberkulóze svým členům bezplatně v rámci členského příspěvku, který činil ročně 150 Kčs. Po zrušení Ligy v roce 1950 vycházely Rozhledy jako publikační orgán Pneumologicko-ftiseologické společnosti a po změně jejich názvu na *Studia pneumologica et phtiseologica* se jejich více než 70 ročníků stalo publikačním a informačním orgánem několika generací pneumoftizeologů i jiných odborníků.

Ústředí MLPT a později i její zemské odbory vyvinuly také neobyčejně plodnou aktivitu v široké oblasti odborné, propagační, popularizační i výchovné publicistiky boje proti TBC. Tuto tematiku uvádíme v přehledu: Slovenský zemský odbor vydával od roku 1926 až do zrušení Ligy v roce 1950 jako přílohu časopisu Slovenský červený kříž *Boj o zdravie* – obdobu českého Boje proti tuberkulóze. V odborné knihovně MLPT určené pro postgraduální vzdělávání lékařů i středních zdravotníků vyšla celá řada příruček a monografií, např. *Sociální přehled tuberkulózy v ČSR* (Hůlka 1922), *Péče o nemocné s tuberkulosou* (Procházka

1924), *Sociálně-zdravotní politika tuberkulózy a péče o mládež* (Stodola 1929), *Co je tuberkulóza a jak se před ní chránit* (autor neudán 1938), *Protituberkulózní poradna* (Hoffmann 1939), *Stratigrafie* (Raclavský 1942), *Funkční vyšetřování plic při tuberkulóze* (Raclavský 1949) aj. Na valném sjezdu MLPT konaném v roce 1924 v Praze byla uvedena premiéra prvního československého *Protituberkulózního filmu*, který vznikl z podnětu ministerstva veřejného zdravotnictví a jehož scénář vypracovala komise odborníků pod vedením dr. F. Hamzy. Byl určen pro širokou laickou veřejnost a zobrazoval život rodiny ohrožené nemocným s TBC, prostředí léčeben a v optimistickém závěru uváděl život rodiny vítězí nad TBC. *Náborové plakáty MLPT* byly v době protektorátu Čechy a Morava vydávány s českým a německým textem (obr. č. 2). *Vánoční protituberkulózní nálepky* (obr. č. 3) byly mezinárodním symbolem boje proti TBC a jejich prodejem byly získávány finanční prostředky pro všestrannou pomoc nemocným a ohroženým. Vznikly již v roce 1903 z iniciativy jednoho poštovního úředníka v Kodani a záhy se rozšířily zejména ve skandinávských státech a v USA. Umělecké ztvárnění jejich vánoční i jiné tematiky bylo vždy doprovázeno specifickým znakem protituberkulózního boje v podobě červeného dvojitého lotrinského kříže. U nás byly zavedeny Ligou již v době První republiky a jejich poslední edice v nákladu dvou milionů kusů vyšla v letech 1947–1948 (Václavík 1947). Část nákladu známek byla také rozeslána do 72 čs. velvyslanectví a konzulátů, mnoha protituberkulózním organizacím světa a krajským spolkům v zahraničí (J. M. 1948). Jinou publikační aktivitou MLPT bylo vydávání scénářů her pro dětská loutková divadla: *Jak Kašpárek přemohl zlého ducha Souchoducha* (Křišpín 1949), *Pohádka o babce Tichošlapce* (Malík 1943), *Kašpárkova zkouška* (Beran 1947), *Kašpárek a Kašlánek* (Knotek 1947), *Slunce, voda, pohyb, vzduch – v zdravém těle zdravý duch* (Fischerová Kvěchová 1932).

Literatura

- Baxa, S. Činnost odborů Masarykovy ligy proti tuberkulóze po zveřejnění poraden. *Boj proti tuberkulóze* 28: 94–97, 1947.
- Břeský, E. Lékařská služba a lékařská péče v národním pojištění. *Boj proti tuberkulóze* 27: 65–70, 1946.
- Břeský, E. Masarykova liga proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 1: 7–8, 1920.
- Hamza, F. Masarykova Liga proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 6: 45–47, 1925.
- Honl, I. Budoucí úkoly ochrany proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 8: 19–20, 1927.
- Horák, O., Břeský, E., Ševčík, F. *Věstník I. československého vědeckého sjezdu protituberkulosního v Praze 1923*. Praha 1923.
- J. M. Naše protituberkulosní nálepky v cizině. *Boj proti tuberkulóze* 29: 27–28, 1948.
- Jedlička, J. *Vývoj ftiseologie, nauky o tuberkulóze*. Praha: Česká grafická unie a.s., 1932.
- Ježdík, Č. Jak vznikla Masarykova liga proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 6: 47, 1925.
- Johanovská, M. Masarykova liga proti tuberkulóze a atentát na Heydricha. *Boj proti tuberkulóze* 26: 34–36, 1945.
- Johanovská, M. Masarykova liga proti tuberkulóze za komisařské správy. *Boj proti tuberkulóze* 26: 47–52, 1945.
- Jubilejní (1850–1925 a 1919–1924) *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 6: 35–43, 1925.
- Křivinka, R. Osmdesát let boje proti tuberkulóze v Českých zemích a úloha odborných spolků a vědeckých společností. *Stud Pneumol Phtiseol* 41, 1: 418–462, 1981.
- Národní archiv, Státní ústřední archiv v Praze: Masarykova liga proti tuberkulóze 1920–1951. Položka 0478.
- Poradenská zdravotní péče. Prováděcí pokyny k zákonu č. 49/47 Sb. *Boj proti tuberkulóze* 28: 148–150 1947.

Prevolanie akčného výboru Masarykovej ligy proti tuberkulóze na Slovensku. *Boj proti tuberkulóze* 29: 57, 1948.

Procházka, A. Nová soustava veřejného zdravotnictví a program chystaných zdravotních úprav. *Boj proti tuberkulóze* 27: 97–98, 1946.

Provolání ústředního akčního výboru Masarykovy ligy proti tuberkulóze. *Boj proti tuberkulóze* 29: 41–42, 1948.

Redakce, úvodem: *Rozhledy v tuberkulóze* 6: 2, 1946.

Šimek, J. O otázce protituberkulosního zákona. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 8: 159–164, 1927.

Šmejkal, P. Atentát na Reinharda Heydricha. *Revue 21. století, Historie*, 1. 6. 2012.

Václavík, A. 23. valný sjezd Masarykovy ligy proti tuberkulóze. *Boj proti tuberkulóze* 27: 118–123, 1946.

Václavík, A. Protituberkulosní nálepky 1947–1948. *Boj proti tuberkulóze* 28: 177–178, 1947.

Věšín, S. O nynějším stavu ochranného očkování proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 8: 143–148, 1927.

Výroční zprávy Ligy proti tuberkulóze 1937, 1940, 1942–45.

Zprávy organizační, rozhledy, práce. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 1: 10–11, 1920.

MUDr. Milan Kubín, DrSc.
Hygienická stanice hl. m. Prahy
Rytířská 12
110 01 Praha 1

e-mail: milankubin27@gmail.com

Upoutávka

XVIII. den astmatu a alergií

Téma: Anafylaxe

16. května 2013 – Hotel Port, Valdštejnská 530, 472 01 Doksy

Odborná garance:

doc. MUDr. Vít Petrů, CSc., MUDr. Tomáš Kočí, MUDr. Martin Fuchs

Přednášející:

doc. MUDr. Vít Petrů, CSc. (*Centrum alergologie a klinické imunologie, Nemocnice Na Homolce, Praha*)

doc. MUDr. Petr Panzner (*Ústav imunologie a alergologie, LF UK a FN Plzeň*)

doc. MUDr. Petr Kučera, PhD. (*Ústav imunologie a Oddělení alergologie a klinické imunologie, FN KV a 3. LF UK, Praha*)

doc. MUDr. Milan Teřl, PhD. (*Plicní klinika, LF UK a FN Plzeň*)

prim. MUDr. Irena Krčmová, CSc. (*ÚKIA, FN Hradec Králové*)

MUDr. Martin Fuchs (*Immunoflow s.r.o., Praha*)

MUDr. Lenka Sedláčková (*Oddělení klinické biochemie, hematologie a imunologie, Nemocnice Na Homolce, Praha*)

MUDr. Tomáš Kočí (*Astmacentrum, Česká Lípa*)

Akce má charakter postgraduálního vzdělávání a je garantována ČLS JEP.

V případě zájmu o další informace je Vám k dispozici organizátorka semináře:

Mgr. Lenka Pelechová Výborná
e-mail: lenka.vyborna@softeducation.cz
tel.: 608 645 237

<http://astmacentrum.cz/seminar-registrace/>

Začátky a konce Masarykovy ligy proti tuberkulóze – II. díl

Milan Kubín

Masarykova liga proti tuberkulóze (MLPT, Liga) vznikla několik dní po návratu T. G. Masaryka do vlasti (1918) z nadšení a vůle lékařů celé tehdejší hierarchie české medicíny, státníků, politiků i veřejných činitelů různých směrů a vyznání. V této době umíralo v Československu na tuberkulózu (TBC) více než 35 000 osob ročně, tj. 260 na 100 000 obyvatel (1920) a úmrtnost na TBC byla v ČSR téměř třikrát vyšší než v některých západoevropských státech. Údaje o nemocnosti neexistovaly, neboť nebylo povinné hlášení. Boj proti TBC narážel nejen na nedostatek finančních prostředků, ale také na nízkou kulturní a ekonomickou úroveň ohrožené populace a v neposlední míře i na nedostatek odborných lékařů (Jedlička 1932; Křivinka 1981). Liga vyzvedla problém TBC jako nejtěživější důsledek válečného strádání a poválečných obtíží a spojila pod prestižním názvem dřívější roztříštěné aktivity protituberkulózního boje v Českých zemích. Od počátku cílil svůj program i na Slovensko a Podkarpatskou Rus, kde byl problém TBC ještě závažnější. Liga byla nevládní organizací humanitárního charakteru s význačnou medicínskou složkou a vedle obrovského potenciálu tisíců nadšených spolupracovníků disponovala také vysokými finančními prostředky, které dovolovaly systematické budování sítě dispenzářů, podporu lůžkových zařízení, rozvíjení sociální péče o nemocné a jejich rodiny a preventivní akce u dětí a mladistvých ohrožených TBC nákazou. Byla neodmyslitelnou součástí protituberkulózního boje První československé republiky a se ctí obstála také v období Protektorátu, kdy utrpěla ztrátami životů celé řady svých vedoucích i řadových pracovníků odvetou za účast na protinacistickém odboji (Ježdík 1925; Křivinka 1981).

Konec Ligy se jménem T. G. Masaryka a její činnost v období II. světové války

Po odtržení Slovenska a ztrátě pohraničních území v důsledku mnichovského diktátu a zřízení protektorátu Čechy a Morava vstoupila Liga již do třetího desetiletí své existence a se ztrátou jména T. G. Masaryka ve svém názvu. Její činnost se i nadále opírala o aktivity pražského ústředí, zemských sborů v Praze a Brně, 159 odborů v okresech a o terénní práci 61 poraden Ligy. Celkové náklady na tuto činnost dosáhly v roce 1939 částky větší než 3 600 000 K. V tomto roce se začal realizovat plán profesora K. Hynka, který předpokládal vybudování sítě poraden-dispenzářů vedených odbornými lékaři a funkční spolupráci s léčebnými ústavami. Finanční náklady na tyto činnosti zajišťovala Liga za podpory ministerstva zdravotnictví a sociální péče a Ústřední zdravotní pojišťovny. V roce 1939 pracovalo v poradnách 48 lékařů a 84 sester, na jejichž platy vynaložila Liga téměř 540 000 K a pro následující rok 1940 pak počítala s význačným vzrůstem počtu poraden a s tím souvisejícím zvýšením požadavků na platy odborného personálu na více než 1 500 000 K (Výroční zpráva 1939).

Vedle svých tradičních aktivit v oblasti lidovýchovy a poradenství, propagovala a finančně podporovala Liga prevenci, tj. kalmetizaci, náklady na dětské prázdninové osady, podávání vitaminů, rybiho tuku, ozařování tzv. horským sluncem a umísťování dětí ohrožených TBC v rodinách příbuzných nebo u pěstounů. Specifickým projektem Ligy byla dětská zdravotní osada ve Vlašimi založená již v roce 1928 podle francouzského vzoru L'Oeuvre Grancher, kde ohrožené děti žily dlouhodobě v rodinách pěstounů a kde denní náklad na péči o dítě obnášel pouhých 5 K. V léčebné péči Liga pomáhala při umísťování

nemocných v léčebnách a více než 50 000 K poskytla jako příspěvek na léčbu v případech, kde nepostačovaly prostředky nemocenského pojištění nebo příspěvky zemských a domovských fondů (Výroční zpráva 1939). Na nákladech ústavní léčby se Liga často podílela s několika dobročinnými organizacemi (Křivinka 1981).

Také v následujících dvou letech pracovala Liga stále podle svých dosavadních programových zásad a vlivy protektorátní veřejné správy se na jejích aktivitách projevovaly jen minimálně. I ve ztížených válečných podmínkách bylo dosaženo významných úspěchů – např. v roce 1940 stoupl počet místních odborů na 184 a všech 76 poraden provozovaných Ligou již bylo vybaveno RTG přístroji. Počet členů Ligy dosáhl téměř 20 000, do přímého řízení byla pro pokročilé formy TBC získána nová léčebna, jejíž provoz si vyžádal náklady 50 000 K; umísťování ohrožených dětí ve zdravých rodinách bylo kryto částkou více než 85 000 K a příspěvky Ligy na ústavní léčbu nemocných činily více než 125 000 K. Pro rok 1941 byl plánován rozpočet ve výši více než 5 500 000 K, tj. téměř o 1 milion K vyšší než v předchozím roce (Výroční zpráva 1940).

Období prvních let nacistické okupace v protektorátních podmínkách je možno v životě Ligy označit jako klid před bouří. Až do roku 1942 byla sice její činnost pracovně a organizačně značně omezena, ale její odborné aktivity zůstaly zachovány – byly i nadále konány pracovní schůze, vycházely časopisy Boj proti tuberkulóze i Rozhledy v tuberkulóze, Liga mohla „konat mnoho dobré práce ve sféře zdravotnické a sociální, mohla chránit českého člověka a českou rodinu, mohla ukrýt značný počet vysokoškoláků jako zaměstnance ve svých poradnách, mohla převzít část personálu rozpuštěného Čs. červeného kříže apod. Když se 10. května 1942

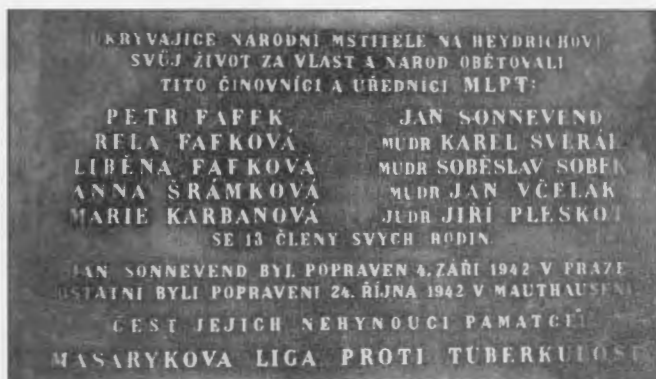
rozcházelí účastníci 22. valného sjezdu Ligy v Praze, nemohl nikdo tušit, že za několik dní nastane pro český národ doba největšího utrpení a že mnozí z účastníků sjezdu položí své životy za naši svobodu (Výroční zpráva 1942). Název nadcházející bouře byl – heydrichiáda.

Účast spolupracovníků MLPT na heydrichiádě a její důsledky

Smrt zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha v důsledku poranění utrpěných při atentátu, který provedli Gabčík a Kubiš v Praze 27. května 1942, byla zveřejněna v červnovém čísle časopisu *Boj proti tuberkulóze*. Na titulní straně byla v černém rámečku jeho fotografie v uniformě SS-Gruppenführera a generála policie a bezpečnostní služby a na další straně pak bylo přetištěno vysoce loajální prohlášení protektorátní vlády, končící slovy: „Chce-li český národ žít, nesmí ochabovat ve své práci a v boji za Říši a za svou vlast“. V té době již probíhaly první fáze nacistické odvety za nejodvážnější čin českého odboje cíleného na znovunabytí svobody národa, na němž se význačnou měrou podíleli pracovníci a členové MLPT, a který také znamenal nejpohnutější rok celé její dosavadní historie.

Účast MLPT na heydrichiádě započala v březnu 1942, kdy se na vedoucí lékařku Ligy MUDr. M. Johanovskou obrátila bývalá předsedkyně sester Československého červeného kříže A. Šrámková s žádostí o pomoc při ilegálním ubytování parašutistů z Londýna, skrývajících se již několik měsíců v různých pražských i venkovských rodinách. Hlavním organizátorem následné spolupráce se stal P. Fafek, hlavní účetní MLPT, který ve své domácnosti poskytl již od poloviny dubna 1942 úkryt oběma atentátníkům (Gabčíkovi a Kubišovi). Celé akce se účastnilo celkem osm pracovníků Ligy. Prostřednictvím Ligy byly také získávány potřebné finanční prostředky poskytované místopředsedkyní Červeného kříže Z. Havránkovou z ilegálního fondu pro osoby, které nebylo možno podporovat oficiálně. Péče o úkrytí Gabčíka a Kubiše se ujal předseda synodní rady české pravoslavné církve, bývalý revizor účtů MLPT J. Sonnevend. Získal souhlas biskupa české pravoslavné církve Gorazda k úkrytí atentátníků v kryptě kostela české pravoslavné církve v Praze II. v Reslově ulici, kam se Gabčík s Kubišem uchýlili 29. května 1942 spolu s dalšími pěti parašutisty skupiny Anthropoid. Odtud měli být přesunuti do různých konspiračních lokalit v okolí Prahy, avšak tento plán nemohl být realizován, neboť nebyl s dostatečným předstihem připraven. V beznadějně situaci v obklíčení trestným oddílem SS dali oba atentátníci i jejich druhové přednost sebevraždě z vlastních zbraní před potupnou smrtí z rukou katových (Johanovská 1945).

Pomsta nacistů za smrt Reinharda Heydricha, nejvyššího představitele okupační moci v protektorátu Čechy a Morava, byla teutonsky krutá. Z okruhu zaměstnanců a funkcionářů Ligy přímo zúčastněných na aktivitách atentátníků bylo krátce po atentátu postupně zatčeno 10 osob: Petr Fafek, hlavní organizátor pomoci atentátníkům, jeho dcery Rela a Liběna Fafková, MUDr. Jan Včelák, MUDr. Karel Svěrák, JUDr. Jiří Pleskot,

Obrázek: archiv autora

Obr. č. 4: Pamětní deska pracovníků a funkcionářů Masarykovy ligy proti tuberkulóze popravených v období heydrichiády

MUDr. Soběslav Sobek, Jan Sonnevend, Anna Šrámková a Marie Karbanová a společně s nimi bylo také zatčeno celkem 13 členů jejich rodin, včetně 17leté dcery dr. Svěráka a jeho 15letého syna. Jejich vyšetřování prováděla v Praze zvláštní komise stanného soudu a začátkem srpna byli všichni zatčeni převezeni do Terezína. Výsledkem prvního procesu bylo vynesení rozsudku trestu smrti a poprava J. Sonnevenda člena sboru starších chrámu sv. Karla Boromejského a duchovních české pravoslavné církve biskupa Gorazda, děkana V. Čikla a kaplana V. Petřeka 3. září 1942. Pro ostatní byla původně navržena doživotní internace v koncentračním táboře, ale po revizi tohoto rozsudku 29. září 1942 byli všichni odsouzeni k trestu smrti. K jeho provedení byli převezeni do koncentračního tábora v Mauthausenu (Johanovská 1945). Byli popraveni 24. října 1942 obzvláště zavrženímhodným způsobem – všichni byli podrobena předstírané vstupní lékařské prohlídce, kterou vedl táborový lékař SS Hauptsturmführer MUDr. E. Krebsbach a poté byli muži usmrceni střelnou ranou do týla v popravčím aparátu maskovaném jako zařízení k měření tělesné výšky a ženy skončily v plynové komoře. Skupina obviněných z okruhu MLPT byla ovšem jen malou částí z celkového počtu téměř 300 osob zúčastněných také na spolupráci s atentátníky a hromadně popravených v Mauthausenu. Mezi nimi byli např. oční lékařka MUDr. M. Frantová, a stomatolog prof. J. Jesenský a herečka A. Letenská. Vynesenému rozsudku trestu smrti unikl v důsledku zahraničních intervencí jako jediný O. L. Stanovský, prelát pražské svatovítské kapituly.

Tragické důsledky účasti pracovníků pražského ústředí MLPT na atentátu na Heydricha připomíná pamětní deska v někdejším sídle Ligy v Praze 1 na Malé Straně na Náměstí Kinských (obr. č. 4). Pietní slavnost k uctění jejich památky se konala 24. října 1946 ve výroční den hromadné popravy všech 264 obětí heydrichiády uskutečněné v Mauthausenu v roce 1942. Ve smutečním projevu připomněl prof. Jedlička, jednatel ústředního svazu Ligy, že instituce nesoucí ve svém štítě jméno prezidenta Osvoboditele měla v době nejtěžších zkoušek národa ve svém středu muže a ženy, kteří se čestně řadí k tisícům hrdinů, kteří se zasloužili o znovunabytí svobody národa (Odhalení pamětní desky 1946). Pamětní deska připomínající nejpohnutější událost v celé historii MLPT byla

však velmi nešťastně umístěna v chodbě tehdejšího sídla Ligy a i dnes, kdy je budova v majetku soukromé společnosti, je obtížně přístupná k nahlédnutí. Tato okolnost je zřejmě jednou z příčin malého povědomí české občanské i odborné veřejnosti o existenci MLPT v době první československé republiky i o jejich obětech v dobách nacistické okupace.

Profesor J. Jedlička věnoval Čs. akademii věd částku 1 milion Kč k uctění památky svého syna Jiřího, umučeného v říjnu 1942 nacisty k založení fondu na podporu pokroku českého lékařství.

Výnosem říšského protektora datovaným 26. listopadu 1942 byla Liga a všechny její složky podřízena komisařské správě zemských úřadů v Praze a Brně. Toto opatření bylo aktem politické perzekuce a trestem za účast Ligy na atentátu na Heydricha a mělo předcházet její úplné likvidaci během několika příštích měsíců. Zasluhou vedoucí lékařky MUDr. M. Johanovské při jednání s německými představiteli se však podařilo Ligu zachránit a zachovat i v plné míře její dosavadní úkoly v péči o české nemocné a ohrožené TBC nákazou. Tomuto příznivému vývoji pravděpodobně také napomohla výrazná změna situace na válečných frontách, zejména ústup nacistických vojsk od Stalingradu, která zbrzdila dosud příliš horlivé německé představitel (Johanovská 1945). Komisařský dozor zůstal potom v mnoha ohledech pouze na papíře a v praxi se projevoval pouze vyplňováním úředních hlášení a dokumentů v německém jazyce a paralelní publikací některých článků a referátů v časopise *Boj proti tuberkulóze* jak v češtině tak současně v němčině. Překvapivého obratu v hospodaření a personálním obsazení Ligy bylo pak dosaženo po vydání výnosu protektorátního ministerstva vnitřní věci v březnu 1943, kterým bylo oznámeno, že plánované převzetí Ligy do německé správy může být odsunuto.

Paradoxním výsledkem dosazení komisařské správy, která měla spíše kontrolovat a omezovat činnost, bylo naopak zvýšení prestiže Ligy a rozšíření jejích pravomocí ve vlastním provozu. Velkého úspěchu bylo dosaženo ve finančním zabezpečení Ligy, kdy se např. podařilo rozpočet na provoz českých odborů v roce 1943 zvýšit na 8 500 000 Kč, tj. o polovinu více proti roku předchozímu (Johanovská 1945). V roce 1944 bylo v Čechách zřízeno nebo převzato do vlastní správy celkem 23 poraden a jejich celkový počet se zvýšil na 78. Začátkem posledního roku války pracovalo v nich 111 lékařů, 180 zdravotních pracovníků, 17 laborantů a 61 administrativních sil. Český zemský výbor Ligy se stal také „velkonákupnou a obstaravatelem“ materiálního vybavení a modernizace materiálního vybavení poraden a zvýšení rozpočtu také dovolilo rozšiřovat ordinace hodiny a přijímat nové lékaře a sociální pracovníce (Johanovská 1945).

MLPT po osvobození v roce 1945 a znovu se jménem T. G. Masaryka

Bylo velkou zásluhou ústředního vedení i obou zemských výborů, že se podařilo převést Ligu přes hrozná období během nacistické okupace a po osvobození obnovit postupně její činnost na celém území osvobozené republiky. Ústřední výbor se stal ideovým, koordinačním a kontrolním centrem

boje proti TBC v ČSR a veškeré personální a finanční kompetence byly decentralizovány na zemské výbory v Praze a Brně, které tak získaly plnou pravomoc pro řízení příslušných krajských a místních odborů a poraden. Jejich novým úkolem bylo zejména obnovování a zřizování nových složek Ligy v pohraničí a spolupráce při uvádění do provozu léčeben poničených v průběhu nacistické okupace a válečných operací. Flagrantním příkladem náročnosti těchto úkolů bylo opětné získání sanatoria v Prosečnici nad Sázavou, které bylo během války ve výcvikovém prostoru SS, jehož rekonstrukce trvala 6 měsíců a vyžádala si náklady 9 milionů korun. Obdobným případem byla léčebna v Jablunkově, nejprve v roce 1938 zabraná Polskem a v září 1939 převzatá do německé okupační správy. Spolek Humanita získal ústav nazpět v zuboženém stavu a jeho plný provoz mohl být zahájen až v dubnu 1946. Válečné události také na Slovensku velmi těžce poškodily všechny tamní poradny, mnoho jich bylo zničeno a jejich vybavení odcizeno nebo vyřazeno trvale z provozu. Celkové škody tam byly odhadnuty na 8 milionů Kč a postupné obnovení činnosti Ligy se stalo hlavním úkolem slovenského zemského výboru. Již první poválečné údaje o činnosti Ligy však vcelku ukázaly příznivou situaci v organizaci boje proti TBC. V lednu 1946 pracovalo v Čechách již 11 krajských sborů včetně tří v bývalém sudetském záboru (Karlovy Vary, Liberec a Ústí n. L.) a na území celé republiky působilo k 1. červnu 1946 celkem 234 poraden, z toho v Čechách 132, na Moravě 41 a na Slovensku 61, a otevření 60 dalších bylo plánováno (Výroční zpráva 1942–1945; Krivinka 1981).

Programovým fórem pro příští úlohy boje proti TBC se stal 23. valný sjezd MLPT konaný v červnu 1946 v Praze. Řada námětů z pléna se týkala např. požadavku zajišťovat zejména preventivní péči cílenou na vyhledávání nových onemocnělých TBC zejména v rizikových skupinách osob v pohraničí, bývalých vězňů koncentračních táborů, ve školách a průmyslových závodech nebo využívání služeb mobilních RTG přístrojů dodaných v akci UNRRA. V oblasti léčebné péče byl vysloven požadavek na zřizování lůžkových oddělení pro TBC ve všeobecných nemocnicích a na zvýšení počtu lůžek v léčebnách, kterých bylo zatím pouze 7 000 na 70 000 předpokládaných případů bacilární TBC. Ústřední tajemník Ligy doc. E. Břeský však již v úvodu sjezdu přednesl zásadní připomínku k diskusi, zda v nadcházejícím období zavedení všeobecné zdravotní péče o obyvatelstvo má smysl pokračovat v dobrovolné práci Ligy, když její úkoly budou převzaty veřejnou zdravotní správou. Předpokládal, že i za těchto podmínek bude hlavní úlohou Ligy osvětová a výchovná péče, a preventivní péče o ohrožené TBC nákazou (Václavík 1946). Pochybnosti o další existenci Ligy a jejím poslání v podmínkách veřejné zdravotní péče měly ovšem své opodstatnění. Byly reakcí na plány ministerstva zdravotnictví v rámci chystané spolupráce národního pojištění s veřejnou zdravotní správou formulované v osnově zákona o poradenské zdravotní péči. Všechny poradny měly být organizačně soustředěny v ústavech národního zdraví nebo přičleněny k veřejným ambulatoriím nebo nemocnicím (Procházka 1946).

Pochybnosti o další existenci Ligy a o zachování některých jejích zbytkových kompetencí neustaly ani v dalším roce 1947.

Již v lednu tohoto roku byl přijat zákon č. 49/47 Sb., kterým byla soustředěna veškerá dosavadní poradenská zdravotní služba do nově budovaných Ústavů národního zdraví, do kterých mělo být začleněno všech 19 tehdy existujících poradenských různých lékařských oborů. Otázka funkčních aktivit MLPT byla však diskutována ještě na jejím 24. valném sjezdu konaném v Praze v květnu 1947. Jednou z možností, jak udržet Ligu, spíše však jen zbožným přáním, byl návrh soustředit boj proti tzv. sociálním chorobám tím, že by se pod názvem *Masarykova liga proti sociálním nemocem* stala součástí ústavů národního zdraví (Baxa 1947). Prováděcí pokyny k uvedenému zákonu vydalo ministerstvo zdravotnictví výnosem č. VIII/1-3682 v červenci 1947 a ke dni 1. listopadu 1947 měly být poradny předány příslušným národním výborům (Poradenská zdravotní péče). I když byly v tomto termínu poradny převzaty do ústavů národního zdraví, nebyla zdaleka ještě vyřešena připravovaná reorganizace stále ještě přežívající MLPT a její připravované sloučení s Československým červeným křížem. Připomeňme, že všechna tato jednání probíhala v turbulencích předúnorových politických poměrů a že na konečnou ztrátu své existence měla Liga čekat až do konce roku 1950.

Literatura

- Baxa, S. Činnost odborů Masarykovy ligy proti tuberkulóze po zveřejnění poraden. *Boj proti tuberkulóze* 28: 94–97, 1947.
- Břeský, E. Lékařská služba a lékařská péče v národním pojištění. *Boj proti tuberkulóze* 27: 65–70, 1946.
- Břeský, E. Masarykova liga proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 1: 7–8, 1920.
- Hamza, F. Masarykova Liga proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 6: 45–47, 1925.
- Honl, I. Budoucí úkoly ochrany proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 8: 19–20, 1927.
- Horák, O., Břeský, E., Ševčík, F. *Věstník I. československého vědeckého sjezdu protituberkulosního v Praze 1923*. Praha 1923.
- J. M. Naše protituberkulosní nálepky v cizině. *Boj proti tuberkulóze* 29: 27–28, 1948.
- Jedlička, J. *Vývoj ftiseologie, nauky o tuberkulóze*. Praha: Česká grafická unie a.s., 1932.

- Ježdík, Č. Jak vznikla Masarykova liga proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 6: 47, 1925.
- Johanovská, M. Masarykova liga proti tuberkulóze a atentát na Heydricha. *Boj proti tuberkulóze* 26: 34–36, 1945.
- Johanovská, M. Masarykova liga proti tuberkulóze za komisařské správy. *Boj proti tuberkulóze* 26: 47–52, 1945.
- Jubilejní (1850–1925 a 1919–1924) *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 6: 35–43, 1925.
- Křivinka, R. Osmdesát let boje proti tuberkulóze v Českých zemích a úloha odborných spolků a vědeckých společností. *Stud Pneurol Phtiseol* 41, 1: 418–462, 1981.
- Národní archiv, Státní ústřední archiv v Praze: *Masarykova liga proti tuberkulóze 1920–1951*. Položka 0478.
- Poradenská zdravotní péče. Prováděcí pokyny k zákonu č. 49/47 Sb. *Boj proti tuberkulóze* 28: 148–150, 1947.
- Prevolanie akčného výboru Masarykovej ligy proti tuberkulóze na Slovensku. *Boj proti tuberkulóze* 29: 57, 1948.
- Procházka, A. Nová soustava veřejného zdravotnictví a program chystaných zdravotních úprav. *Boj proti tuberkulóze* 27: 97–98, 1946.
- Provolání ústředního akčního výboru Masarykovy ligy proti tuberkulóze. *Boj proti tuberkulóze* 29: 41–42, 1948.
- Redakce, úvodem: *Rozhledy v tuberkulóze* 6: 2, 1946.
- Šimek, J. O otázce protituberkulosního zákona. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 8: 159–164, 1927.
- Šmejkal, P. Atentát na Reinharda Heydricha. *Revue 21. století, Historie*, 1. 6. 2012.
- Václavík, A. 23. valný sjezd Masarykovy ligy proti tuberkulóze. *Boj proti tuberkulóze* 27: 118–123, 1946.
- Václavík, A. Protituberkulosní nálepky 1947–1948. *Boj proti tuberkulóze* 28: 177–178, 1947.
- Věšín, S. O nynějším stavu ochranného očkování proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 8: 143–148, 1927.
- Výroční zprávy Ligy proti tuberkulóze 1937, 1940, 1942–45.
- Zprávy organizační, rozhledy, práce. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 1: 10–11, 1920.

MUDr. Milan Kubín, DrSc.
Hygienická stanice hl. m. Prahy
Rytířská 12
110 01 Praha 1
 e-mail: milankubin27@gmail.com

Upoutávka

11. Česko-Slovenský foniatrický kongres XXIV. Foniatické dny Evy Sedláčkové

19.–21. září 2013 – hotel Kurdějov

Téma:

Mezioborová spolupráce v péči o komunikační systém dítěte

AUDIO-Fon Centri

Registrace a více informací:

www.audiofon-kongres.cz

Začátky a konce Masarykovy ligy proti tuberkulóze – III. díl

Milan Kubín

Masarykova liga proti tuberkulóze (MLPT, Liga) vznikla několik dní po návratu T. G. Masaryka do vlasti (1918) z nadšení a vůle lékařů celé tehdejší hierarchie české medicíny, státníků, politiků i veřejných činitelů různých směrů a vyznání. V této době umíralo v Československu na tuberkulózu (TBC) více než 35 000 osob ročně, tj. 260 na 100 000 obyvatel (1920) a úmrtnost na TBC byla v ČSR téměř třikrát vyšší než v některých západoevropských státech. Údaje o nemocnosti neexistovaly, neboť nebylo povinné hlášení. Boj proti TBC narážel nejen na nedostatek finančních prostředků, ale také na nízkou kulturní a ekonomickou úroveň ohrožené populace a v neposlední míře i na nedostatek odborných lékařů (Jedlička 1932; Křivinka 1981). Liga vyzvedla problém TBC jako nejtěživější důsledek válečného strádání a poválečných obtíží a spojila pod prestižním názvem dřívější roztržité aktivity protituberkulózního boje v Českých zemích. Od počátku cílil svůj program i na Slovensko a Podkarpatskou Rus, kde byl problém TBC ještě závažnější. Liga byla nevládní organizací humanitárního charakteru s význačnou medicínskou složkou a vedle obrovského potenciálu tisíců nadšených spolupracovníků disponovala také vysokými finančními prostředky, které dovozovaly systematické budování sítě dispenzářů, podporu lůžkových zařízení, rozvíjení sociální péče o nemocné a jejich rodiny a preventivní akce u dětí a mladistvých ohrožených TBC nákazou. Byla neodmyslitelnou součástí protituberkulózního boje První československé republiky a se ctí obstála také v období Protektorátu, kdy utrpěla ztrátami životů celé řady svých vedoucích i řadových pracovníků odvetou za účast na protinacistickém odboji (Ježdík 1925; Křivinka 1981).

Únor 1948 v životě MLPT

Bezprostředně po únorových událostech se již 27. 2. 1948 přihlásila MLPT jako nositelka protituberkulózního boje v ČSR k účasti na všem, co je v zájmu sociálního pokroku našeho národa, jehož jediným hlavním společným úkolem je pomáhat ze všech sil v boji o lepší zdraví Čechů a Slováků (Provolání 1948). Obdobné svolání vydal také akční výbor slovenského ústředí Ligy (Prevolanie 1948). Akční výbor pražského ústředí MLPT ustavený 6. 3. 1948 za předsednictví doc. E. Břeského vydal obsáhlé svolání, v kterém připomíná síť 350 odborů MLPT s více než 150 000 členy a její mezinárodní postavení v rámci Mezinárodní unie proti TBC. Uvedl, že např. v roce 1947 získala Liga z příspěvků svých členů a příznivců a z dalších aktivit více než 7 000 000 Kčs, kterými byly financovány zejména preventivní akce pro děti ohrožené TBC a sociální příspěvky nemocným a jejich rodinám. Členové Ligy také spolupracovali na dalších preventivních akcích, jako bylo např. hromadné snímkování obyvatelstva a BCG vakcinace dětí a mladistvých.

Akční výbor očekával u všech svých spolupracovníků kladný poměr k lidově demokratickému zřízení a k nové vládě a požadoval, aby byli z řad členstva vyloučeni všichni, kteří nemají kladný vztah k socialistické přestavbě našeho státu. Svolání akčního výboru MLPT bylo rozesláno řadě redakcí denního tisku, ministerstvu zdravotnictví a sociální péče a dalším institucím. Očista MLPT byla posléze dokončena v březnu 1948, kdy všechny její složky dostaly na výzvu ústředního akčního výboru Národní fronty příkaz hlásit jmenovitý seznam členů svých výborů a vyznačit jména těch, kteří byli v rámci očisty svých funkcí zbaveni.

Květnové volby roku 1948 byly ve znamení jednoty národa a „hlas odevzdaný pro jednotnou kandidátku Národní fronty

měl být hlasem pro lepší socialistickou budoucnost naší drahé republiky“. Všechny odbory MLPT se měly hlásit u akčních výborů Národní fronty ke spolupráci v předvolební kampani, měly vysvětlovat svým členům, že účast na volbách je národní povinností a přesvědčovat voliče, že vláda pracuje pro blaho širokých vrstev národa (Provolání 1948).

Sloučení MLPT s Československým červeným křížem a její faktický zánik

Existence MLPT jako veřejnoprávní instituce nesoucí ve svém názvu jméno T. G. Masaryka, opírající se ve své třicetileté historii o aktivity odborných i dobrovolných pracovníků a disponující velkým movitým i nemovitým majetkem, nebyla slučitelná s pojetím jednotného socialistického zdravotnictví. Stejně jako jiné dobročinné organizace, měla být i Liga zahrnuta do rámce Čs. červeného kříže jako jediné nevládní dobrovolné instituce s humanitárním zaměřením. Proti tomuto řešení podal rozklad zemský sbor MLPT v Bratislavě, který argumentoval tím, že soustředění činnosti sociálně-zdravotních spolků pod vedení Červeného kříže realizované před 30 lety na Slovensku se neosvědčilo, neboť jeden spolek tak rozmanitou práci nedokáže zvládnout. Stejně stanovisko zaujal moravský zemský svaz MLPT, který mj. navrhoval, aby ČSČK a MLPT měly jednotné správní gremium při zachování samostatnosti obou spolků (Národní archiv). Námitky obou zemských spolků nebyly však vzaty v úvahu při projednávání definitivního řešení další existence MLPT.

Zásady sloučení byly projednány na schůzích akčního výboru MLPT 7. 10. a 7. 12. 1950. Slučovací proces měl být přirozeným důsledkem budování socialismu a socialistického zdravotnictví v Československu podle hesla „Ochrana zdraví

pracujících je dílem pracujících samých“. ČSČK měl být vybudován jako masová a lidová organizace jako pomocná organizace státní správy pro plnění důležitých zdravotních, sociálních a pohotovostních úkolů a jako složka obrozené Národní fronty měla mít i významné poslání politické, neboť svým posláním náleží k nejdůležitějším celonárodním organizacím (Národní archiv).

Vlastní ukončení činnosti MLPT probíhalo jako její 25. valný sjezd 9. 12. 1950 v Lékařském domě v Praze za účasti 113 delegátů ze 75 odborů MLPT českých krajů, delegátů zemských sborů, zástupců řady ústavů, úřadů a institucí. Jednání řídil předseda MLPT doc. E. Břeský, který vzpomněl otců-zakladatelů MLPT a obětí nacistické perzekuce z řad činovníků Ligy a význačných protituberkulózních osobností. Po řadě referátů přednesených činovnicí MLPT i představiteli řady institucí přednesla hlavní ideový referát P. Kopřivová, úřadující místopředsedkyně ČSČK. Uvedla např., že ČSČK není již výsadou žádné společenské vrstvy, neboť se stal pokrokovou masovou a lidovou organizací, která se dala plně do služeb pracujícího lidu a prohlásila, že sloučení MLPT s ČSČK přispěje k úspěšnému plnění Gottwaldovy pětiletky. Za Čs. pneumologickou a ftizeologickou společnost (ČSPFS) promluvil její předseda prof. Josef Skládal. Připomněl záslužnou práci MLPT za dobu jejího 30letého trvání a vzpomněl obětavého úsilí jejích funkcionářů a dobrovolných pracovníků i členů zemřelých v boji proti nacismu. Ocenil také vědeckou a výchovnou činnost MLPT, která vedle svého oficiálního časopisu *Boj proti tuberkulóze* založila v roce 1939 časopis *Rozhledy v tuberkulóze* a odbornou činnost ČSPFS podpořila peněžitým darem 500 000 Kč a odkazem své odborné knihovny do její péče. Svůj projev ukončil emfatickým závěrem: „MLPT se dnešním dnem rozchází, ale neumřela. V linii dialektického vývoje zanikají jen její pracovní metody zcela přirozeně adaptované na nesnadnou práci v kapitalistickém režimu, za něhož po první světové válce vznikla. Ale právě ta okolnost, že dědici jejího poslání se staly dnešní náš lidově-demokratický stát, dnešní náš lidově-demokratický ČSČK a ve vsí skromnosti i Čs. pneumologická a ftizeologická společnost, je nejlepším svědectvím správnosti a bohatosti pracovní linie MLPT i potvrzením nutnosti jejího vzniku i dialektické nutnosti dnešního jejího zániku, ale přitom zase nového života její dosavadní práce v pokrokovějších moderních formách. Čest MLPT a její velké práci, ať žije státní socialistická protituberkulózní politika, ať žije její lidový a masový pomocník ČSČK, zdar Čs. pneumologické a ftizeologické společnosti“. Likvidační sjezd MLPT uzavřel její předseda doc. E. Břeský přáním, abychom se dočkali doby, kdy TBC přestane být sociální chorobou. Sjezd byl ukončen Písni práce.

Formální ukončení existence MLPT bylo ovšem následováno řadou organizačních a ekonomických opatření navržených akčním výborem MLPT, po faktické likvidaci Ligy ne však vždy splněných. Ústřední výbor MLPT měl ve své činnosti pokračovat jako subkomise při programové komisi ČSČK a jejím předsedou měl být zvolen doc. E. Břeský. V krajích a okresech měly být zřízeny protituberkulózní odbory,

činovníkům a členům MLPT mělo být přiznáno členství v místních orgánech ČSČK; časopis *Rozhledy v tuberkulóze* měl být vydáván Čs. pneumologickou a ftizeologickou společností s přílohou pro otázky prevence a sociálně-zdravotní politiky boje proti TBC (náhradou za časopis *Boj proti tuberkulóze*); ČSPFS měl být poskytnut příspěvek 500 000 Kčs na vědecké práce a publikační činnost a do její správy měla přejít odborná knihovna MLPT; v ústředí ČČK měl být zřízen zvláštní fond určený boji proti TBC. MLPT disponovala čistým jměním ve výši 1 708 017 Kčs, vlastnila nemovitý majetek v hodnotě 1 458 545 Kčs (šlo o několik domů v Praze i venkovských lokalitách, stavební parcely a polnosti, zřejmě z odkazů a darů příznivců) a také sbírku obrazů profesora K. Špilara (rovněž z odkazu) v hodnotě 161 960 Kčs (Národní archiv). Jako příklad nesplněných převodů majetku MLPT do správy ČSČK uvádíme bezplatné předání dřívějšího sídla Ligy v Praze na Malé Straně do majetku hl. města Prahy v roce 1959. Také návrh na uchování odborné knihovny MLPT ve správě ČSPFS nebyl realizován a knihovna našla své nouzové umístění ve Státním zdravotním ústavu. V časopise *Rozhledy v tuberkulóze* byla likvidace MLPT oznámena pouze formou nepodepsané 33řádkové noticky na poslední straně ročníku 10/1950.

Závěry

Masarykova liga proti tuberkulóze byla založena krátce po vzniku první Československé republiky v roce 1920 s cílem vytvořit jednotící organizaci boje proti TBC na celém území nově vzniklého státu. V této době umíralo u nás na TBC více než 35 000 osob ročně, tj. 260 na 100 000 obyvatel (1920) a úmrtnost na TBC byla v ČSR téměř třikrát vyšší než v některých západoevropských státech. Úmrtnost na TBC mimořádně tvořila téměř deset procent celkové úmrtnosti na TBC a značnou měrou se na ní podílely dnes téměř neznámé nebo vzácně se vyskytující formy TBC mozkových plen, laryngu nebo TBC miliární. Údaje o nemocnosti neexistovaly, neboť nebylo povinné hlášení. Tuberkulóza byla převážně nemocí dětí, dospívajících a mladistvých a její diagnostika se opírala o fyzikální vyšetřovací metody, nitrokožní tuberkulinové testy, přímou mikroskopii sputa a RTG skiaskopii. V terapii TBC bylo dosahováno maxima možného dlouhodobou klimatickou hygienicko-dietetickou léčbou, kolapsoterapie byla v začátcích a stejně jako diagnostika, také léčba narážela na nedostatek odborných lékařů.

Základními funkčními jednotkami Ligy byly poradny-dispense, jejichž úkolem byla diagnostika TBC, evidence nemocných, péče o případné finanční zabezpečení jejich léčby i finanční výpomoc jejich rodinám. Dalším úkolem byla prevence TBC v dětském věku formou zotavovacích letních táborů nebo dlouhodobým pobytem ohrožených dětí ve venkovských rodinách, poskytováním sociálních příspěvků nemajetným nemocným a jejich rodinám apod. Liga vydávala odborné časopisy a metodické příručky pro lékaře a střední zdravotníky, pro laickou veřejnost pak širokou škálu výchovných a informativních materiálů, jako např. letáků, plakátů a nálepek, vydala výchovný film a organizovala osvětové přednášky

o boji proti TBC. Finanční prostředky byly získávány z příspěvků a darů členů a příznivců Ligy, z odkazů a výnosu vlastního nemovitého majetku a ze subvencí ministerstev zdravotnictví a sociální péče a jiných veřejných institucí.

Ztráta jména T. G. Masaryka v názvu Ligy byla jen formální stránkou násilného omezení její činnosti během druhé světové války. Existence Ligy byla ohrožena v období heydrichiády, kdy nacistická správa rozhodovala o jejím zrušení odvetou za aktivní účast členů Ligy na atentátu na Heydricha potrestanou jejich smrtí i smrtí členů jejich rodin na popravišti. Následné uvalení nacistické nucené správy však umožnilo paradoxně zachovat aktivity Ligy v plném rozsahu a připravit je na obnovení činnosti v osvobozené republice v poválečném období.

Krátké poválečné období činnosti Ligy v letech 1945–1950 bylo poznamenáno rozpaky o její úloze v podmínkách postátněné zdravotnické péče a všeobecného zdravotního pojištění. Postavení Ligy jako celorepublikového koordinačního centra boje proti TBC mělo být řešeno podle modelu obdobných zahraničních nevládních dobrovolných sdružení soustředěných v Mezinárodní unii proti TBC. Dosud autonomní poradny-dispenzáře Ligy byly převedeny v roce 1947 do svazku ústavů národního zdraví a o dalším osudu Ligy bylo definitivně rozhodnuto v roce 1950. Jedinou dobrovolnou nevládní organizací se stal Československý červený kříž, do jehož svazku byla převzata Liga se svým movitým i nemovitým majetkem i finančními prostředky.

Literatura

Baxa, S. Činnost odborů Masarykovy ligy proti tuberkulóze po zveřejnění poraden. *Boj proti tuberkulóze* 28: 94–97, 1947.

Břeský, E. Lékařská služba a lékařská péče v národním pojištění. *Boj proti tuberkulóze* 27: 65–70, 1946.

Břeský, E. Masarykova liga proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 1: 7–8, 1920.

Hamza, F. Masarykova Liga proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 6: 45–47, 1925.

Honl, I. Budoucí úkoly ochrany proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 8: 19–20, 1927.

Horák, O., Břeský, E., Ševčík, F. *Věstník I. československého vědeckého sjezdu protituberkulosního v Praze 1923*. Praha 1923.

J. M. Naše protituberkulosní nálepky v cizině. *Boj proti tuberkulóze* 29: 27–28, 1948.

Jedlička, J. *Vývoj fiseologie, nauky o tuberkulóze*. Praha: Česká grafická unie a.s., 1932.

Ježdík, Č. Jak vznikla Masarykova liga proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 6: 47, 1925.

Johanovská, M. Masarykova liga proti tuberkulóze a atentát na Heydricha. *Boj proti tuberkulóze* 26: 34–36, 1945.

Johanovská, M. Masarykova liga proti tuberkulóze za komisařské správy. *Boj proti tuberkulóze* 26: 47–52, 1945.

Jubilejní (1850–1925 a 1919–1924) *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 6: 35–43, 1925.

Křivinka, R. Osmdesát let boje proti tuberkulóze v Českých zemích a úloha odborných spolků a vědeckých společností. *Stud Pneumol Phtiseol* 41, 1: 418–462, 1981.

Národní archiv, Státní ústřední archiv v Praze: *Masarykova liga proti tuberkulóze 1920–1951*. Položka 0478.

Poradenská zdravotní péče. *Prováděcí pokyny k zákonu č. 49/47 Sb. Boj proti tuberkulóze* 28: 148–150 1947.

Prevolanie akčného výboru Masarykovej ligy proti tuberkulóze na Slovensku. *Boj proti tuberkulóze* 29: 57, 1948.

Procházka, A. Nová soustava veřejného zdravotnictví a program chystaných zdravotních úprav. *Boj proti tuberkulóze* 27: 97–98, 1946.

Provolání ústředního akčního výboru Masarykovy ligy proti tuberkulóze. *Boj proti tuberkulóze* 29: 41–42, 1948.

Redakce, úvodem: *Rozhledy v tuberkulóze* 6: 2, 1946.

Šimek, J. O otázce protituberkulosního zákona. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 8: 159–164, 1927.

Šmejkal, P. Atentát na Reinharda Heydricha. *Revue 21. století, Historie*, 1. 6. 2012.

Václavík, A. 23. valný sjezd Masarykovy ligy proti tuberkulóze. *Boj proti tuberkulóze* 27: 118–123, 1946.

Václavík, A. Protituberkulosní nálepky 1947–1948. *Boj proti tuberkulóze* 28: 177–178, 1947.

Věšín, S. O nynějším stavu ochranného očkování proti tuberkulóze. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 8: 143–148, 1927.

Výroční zprávy Ligy proti tuberkulóze 1937, 1940, 1942–45.

Zprávy organizační, rozhledy, práce. *Věstník Masarykovy ligy proti tuberkulóze* 1: 10–11, 1920.

MUDr. Milan Kubín, DrSc.
Hygienická stanice hl. m. Prahy
Rytířská 12
110 01 Praha 1

e-mail: milankubin27@gmail.com